

Gracza Tünde

*„... 's által fogja a' haza látni,
hogy bizonynal hasznára élt”*

210 éve jelent meg az *Orvosi, és Gazdasági Tudósítások*

Számos rejtély övezi az első magyar nyelvű orvosi szakfolyóiratnak tekinthető *Orvosi, és Gazdasági Tudósítások*¹ (OGT) kiadóját, kiadási körülményeit és megjelenését. Meglehet nem sikerül jelen dolgozatban mindegyik talányra fényt deríteni, de kísérletet teszünk nem csupán a folyóiratról, de annak kiadó-szerkesztőjéről is valamennyi fellelhető adatot csokorba gyűjteni.

A kiadó-szerkesztő Sándorffi Józsefről

*„Sándorffym űl ágyamnál... s ennek
Köszönhetem, hogy élek még?
Zendűlj, ekhózz, esti csendesség!
A hála engem dalra ránt.
Telj bé, kettős szent kötelesség,
Az orvos és barát eránt!”²*

Az OGT alapító szerkesztőjéről – aki egyben a folyóirat kiadója is volt – Szinnyei József³ és K. Nagy Sándor⁴ gyűjtöttek össze és tettek közkinccsé részletesebb életrajzi adatokat. Az alábbiakban az általuk felsorolt eseményeket vesszük alapul, kiegészítve azokat az újabb kutatások eredményeivel.

Napjainkra mindinkább bebizonyosodik, hogy nem lett igaza a kortársnak tekinthető K. Nagy Sándornak,⁵ aki 1884-ben írta Sándorffiról:⁶ *„egy érdemes ember, a kit kortársai fölemeltek, bálványoztak, eltemettek és elfeledtek: ez Sándorfinak*

¹ Az *Orvosi, és Gazdasági Tudósítások* címét a folyóirat első száma címlapján szereplő helyesírással használjuk.

² CSOKONAI [1804]

³ SZINNYEI 1908

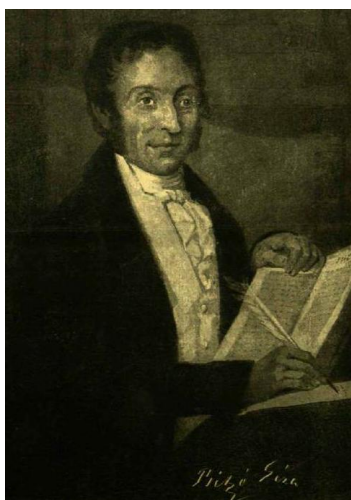
⁴ K. NAGY 1884

⁵ K.[= Kerekil] Nagy Sándor (1846–1923) törvényszéki bíró volt. GYULAI 1961. 640.

⁶ A különböző források Sándorffi József nevét különböző változatokban használják. A továbbiakban az általa 1801-ben közreadott *„Az Orvosi, és Gazdasági Tudósítások eredetének és tárgyainak summás előadása”*-ban használt Sándorffi József névváltozatot használjuk.

rövid élettörténete”.⁷ Bibliográfiákban, életrajzokban, irodalomtörténeti kutatásokban, újságokban, regényekben⁸ olvashatunk róla. A „Sándorffyak városaként”⁹ is emlegetett Nagyvárad egyik forgalmas utcája is sokáig őrizte nevét.¹⁰

A fejezet mottójának választott versrészletben megénekelte Sándorffi 1765-ben Bihar megyében, Hegyköz-Újlakon született.¹¹ Édesapja Sándorffi Péter ezen a településen teljesített református lelkészi szolgálatot 1763–1781 között. Sándorffi József arcvonásait a *Vasárnapi Újság*¹² korabeli lapjai örökítették meg. (1. kép)

1. kép – Sándorffi József arcképe a *Vasárnapi Újság* 1882. január 13-i számában

⁷ K. NAGY 1884. 17.

⁸ BALLAI 2007

⁹ Ady Endre a *Nagyváradai Napló* 1903. június 17-i számában Nagyváradról, mint a „Sándorffyak városáról” ír. ADY 1999. II. 160.sz.

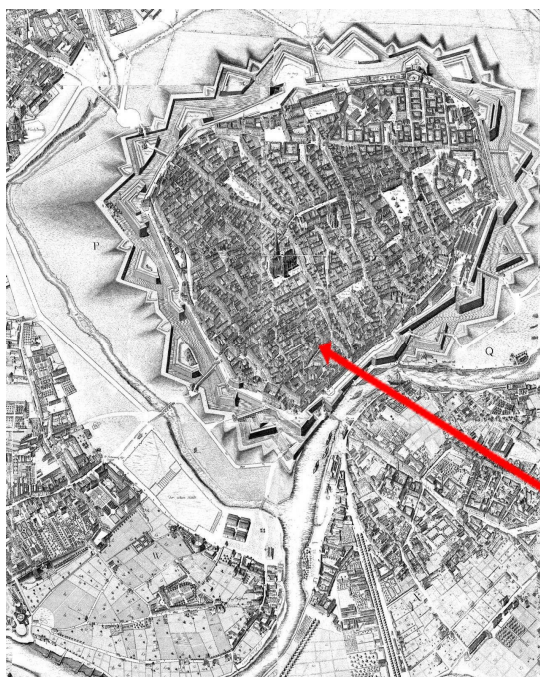
¹⁰ A *Monitorul Oficial* 1947. február 25-én megjelent 46-os számában az 1431. oldalon az alábbi cím olvasható: „Szabó Alex (junior), com. Oradia Mare, jud. Bihor, str. Sandorffi Nr. 20.” A Sándorffi utca ma William Shakespeare-ről van elnevezve.

¹¹ A születés dátuma K. Nagy 1884-ben írt, idézett cikkében 1765, máshol azonban 1767. Mivel K. Nagy Sándor látta Sándorffi sírkövét, ezt fogadjuk el hitelesnek. Ezt írja idézett művében: „Én elindultam felkeresni Sándorfi sírját. Nagyvárad város hat temetője közül legelőbb a «külvárosi temetőbe» indultam, hol az előtt soha nem voltam. Ott bolyongva, egy behorpadt siron földbe csuszott mohos sírkő tünt szemembe. Valóban Sándorfi sirja volt. A sírhalom leroskadt az 59 év súlya alatt, mely a sirra nehezedik, a sírkő félig lesüllyedt már a földbe, s a puha föld megvédte az alatta nyugvónak emlékét az enyészettől, mely az élők emlékezetéből már kihalt. Milyen szomorú az, midőn gyermek nélkül kell meghalni s nincs, a ki koszorút tegyen a sirra és ápolja azt!.. Sándorfi több mint 88,000 forint értékű vagyonát, egészségét és életét a közjóra áldozta: s nyert ezért viszonzásul egy sirt, arra egy hideg követ és teljes elfeledést! «Siratják minden jók» – ezt vészték az egyszerű sírkőre. És a kő türi ezt.”

¹² Bitzó Géza (1853–1907) munkája a talán éppen valamelyik költeményét papírra vető Sándorffi Józsefet örökíti meg. *Vasárnapi Újság*. 1884. 31. évfolyam 2-ik szám, 17. A kép eredetije Szinnyi szerint 1824-ben készült. Későbbi tulajdonosa Grósz Albert (1819–1901) lett, aki 1852–1867 között Nagyvárad tisztii főorvosa volt. A kép holléte jelenleg ismeretlen.

Iskoláit Nagyváradon és Debrecenben végezte, majd 1792-től Bécsben kezdte el orvosi tanulmányait. Már ekkor elhatározta, hogy ebben a városban fog letelepedni. Itt látta biztosítottnak megélhetését, szakmai fejlődését. „Egygy ily roppant Várost akarván t. i. választani Tudományom gyakorlása helyének, a' hol egy részről a Lakosok száma, három száz ezerre számlálódván: az egészség megbomlása is sokkal többek lévén az okok és alkalmatosságok, s' többfélék a" nyavalyák is. (...)”¹³

Reményeit sikerült beváltania. A „Flucht in Egypten Nro. 698”¹⁴ alatt található praxisa remekül működött, neve ismertté vált. A lakóház ma Bécs első kerületében, az egykori „Alte Fleisch Markt” és „Kellerhof Gasse”,¹⁵ mai Fleischmarkt és Köller Str. sarkán állt. Innen lehetett rendelni Tőle azokat a „Plank” ezüstből készült „bé őltandó matériával felkészített lántsátskákat”,¹⁶ melyeket a himlő elleni oltás során használtak fel. Konzultációra is ide várta az érdeklődőket. (2. kép)¹⁷

2. kép – A „Flucht in Egypten” 698. számú ház a korabeli Bécszet ábrázoló térképen jelölve

¹³ SÁNDORFFI 1801. 3.

¹⁴ SÁNDORFFI 1801a. 544.

¹⁵ FRAIßL 1812. 21. A cím pontosításához a feltüntetett könyv alapján Susanne Wicha nyújtott segítséget, amit ezúton is köszönök.

¹⁶ SÁNDORFFI 1801a. 543.

¹⁷ VON HUBER 1778. A 2. ábra a feltüntetett forrásban szereplő térkép két részletének szerkesztett változata. A szerkesztésben végzett segítségéért köszönet illeti Deák Ágneszt és Varga Sándort.

Munkáját lelkiismeretesen, nagy szeretettel, egészségét nem kímélve végezte. 1800. augusztus 3-án sikeres újraélesztést hajtott végre egy 25 éves asszonyon. Az esetet Johann Eubert Bödecker (1746–1805) követségi tanácsos írta le pár nappal később. Sándorffit olyan barátának titulálta, „*a ki' tégedet most ezen orvosi foglalatosságodban ismert meg előbb, és mindgyárt nagyra betsült, 's a' ki magát szerentsésnek tartja, ha te őtet ezután barátaid közzé számlálod.*”¹⁸

1803 júniusában Teleki Sámuel (1739–1822) kancellár őt ajánlja Kazinczy Ferencnek¹⁹ fájós keze gyógyítására. Kazinczy megfogadta az „orvos doktor” tanácsait, így keze hamarosan meggyógyult.²⁰

Széchenyi Ferenc is sokra tartotta, „*latin nyelvű levelében saját kézzel megírt választ kért tőle, mivel be akarta iktatni a haza jeles férfiainak kézírataiból álló gyűjteményébe.*”²¹

A 19. század végén már 300 000 lakosú Bécsben az orvosok nagy száma, az ebből fakadó nemes versengés, az „ispotályokban” megforduló több ezer beteg²² – az akkoriban ismert betegségek mellett számos közülük ritka kórral küszködött – Sándorffit jó patriótaként arra ösztönözte, hogy ezekről magyar nyelven a hazájában élő kollégáit tájékoztassa. Rendszeres időközönként megjelenő kiadvány alapításán, szerkesztésén gondolkodott. Célja a tapasztalatok megosztásán kívül a magyar szaknyelv ápolása volt.

Sándorffi bécsi tanulmányai megkezdésekor ismeretségbe került azokkal a magyar költőkkel, írókkal, szerkesztőkkel akik számára fontos volt a nemzet sorsa. Hatásukra maga is próbálkozott versírással.

Az 1793-ban Pántzél Dániel (1759–1827) szerkesztésében megjelent „*Új Betsi Magyar Múzsza*” az ő *Új esztendei ajándék* című költeményével indult. A vers alcíme kifejezi mindazt az érzést, amelyet Sándorffi hazája iránt táplált: „*Melly, egy Nemzetét, Nemzeti öltözetét, Nyelvét és Hazáját igazánn szerető Hazafihoz, 1793ban Januáriusnak 6dik napján küldetett Bétsből, és a' mellynek írására, a' Sz. István ditsőséges Innepe napján tartott tzeremóniáknak látása adott vólt alkalmatosságot.*”²³

¹⁸ BÖDECKER 1800. 335–337.

¹⁹ „*A' Cancellárius (Teleki) Dr. Sándorffyhoz igazít, karomra nézve. Meglátogattam ezt. Ez is, mint Ráth a' Győri Predikátor, 's Ocsvoszky Ur, azt javasolja hogy menjek a' Budai vagy Váradai ferdőbe.*” KAZINCZY 2009. 295.

²⁰ „*Cancellárius Gróf Teleki hozzám küldé Dr. Sándorffyt. Ez kergete, 's bizonyossá tett, hogy a' Váradai meleg fürdő egy hét alatt helyre állít. Siettem tehát oda, 's egy hét alatt nem látám egyéb bajomat mint hogy azt, szerencsére a' balt, egész egyenességében ki nem nyujthatám.*” KAZINCZY 2009. 546.

²¹ BATÁRI 1972. 118.

²² 1803-ban „*Bécsnek belső és külső városaiban, 's azoknak ispotályaiban és beteg házaiban, 14385 ember holt meg, a' kik közt 3319 férfi- 3145 asszony személy, 4185 ferfi- és 3736 leány gyermek voltak (...) a' leg vénebb 104 esztendőt ért (...) A' világra született és meg is kereszteltetett gyermekeknek 12204-re ment a' száma. Ezek közt 6235 férfi, 5969 leány gyermekek voltak, a' halva születtek 429-re tétetnek (...) a' belső és külső városbéli Parochiákon 2738 pár személy házasonodott össze.*” A halálozások okai: „*tüdő rothadás*”, „*száraz betegség*”, „*iv hideglelés*”, „*tüdő gyuladás*”, „*vérhas*”, „*gutta ütés*”, „*himlő*”, „*elme tébolyodás*”, „*szerencsétlen halál*”. MK 1804. 34.

²³ SÁNDORFFI 1793

Ha költeményeinek irodalmi értéke vitatható is, a „csapnivalóan dilettáns”²⁴ jelző rájuk nézve mégis túlzásnak mondható. Kortörténeti szempontból számos érdekes eseményt, újdonságot örökítettek meg. Ilyen például a *Poétai Botánika*-ban részletesen bemutatott „orfika”²⁵ hangszer. (3. kép)²⁶

A VERS CÍME	MEGJELENÉSI ADATOK	
	PERIODIKA	IDŐPONT
A bakter ²⁷	?	1805.?
A’ Magyar Minerva így kesereg, Mélt. R. Sz. B. Gróf Széki Teleki Domokos Úr ó Nga’ halálán	Magyar Kurir	1798. (13.) 457–458.
A nagyvárad leányokhoz	?	1804.?
Az estvéhez	Hébe	1826. (4.) 296–301.
Elég az, hogy van egygy Isten... (Haller: Genug, es ist ein Gott es ruft es die natur)	ÚBMM	1793. (1.) 59–60.
Kérettetvén egy Útas Kolosváronn, hogy mondaná meg, mit itél az oda való Szép Nemről; ezen Verseket hagyá ott	ÚBMM	1793. (1.) 32.
Poétai Botánika ²⁸	ÚBMM	1793. (1.) 73–84.
Újj esztendei ajándék	ÚBMM	1793. (1.) 3–16.

1. táblázat – A Sándorffi József által írt/fordított, fellelhető versek betűrendes jegyzéke, a teljesség igénye nélkül

²⁴ BORBÉLY 2004. 13.

²⁵ „Vagy jádszani próbágnak a’ most talált mu’sikánn, Az ujságokbann oly fennyenn kitrombitált Orfikánn.” „Ez ismét egy könnyem hordozható újj Mú’sika Szerszám – formájára nézve: mintegy a’ Hárfából, és Klávikordiomból formáltatott öszfe; hangjára nézve: közép hangja van a’ Flóta és Fortepiánó között, bélhurokkal, s-dróttokkal is lehet húrozni – a’ Szerelmesek músikája, s-éjszakai mu’sika, mint Röllig a’ Találója írja. – A’ Pompásabb készülékje határozza az árrát, a’ leg együgyűbb készületü 16 Cs. arany.” [Karl Leopold Röllig (1740?–1804)]

²⁶ „Orfika (Orphica), Röllig Károly bécsi hangszergyáros (1795) készítette kis kalapácszongora 2-4 nyolad hangsorral. Hangja, keskeny szekrénye és rövid dróthúrjai következtében igen vézna volt, azért csak énekkísérethez használták.” RÉVAI 1916. 777. Kép: http://www.realsamples.de/index.html?d_713_Orphica_Piano__Edition_Beurmann_96_Khz_333.htm [2013.07.05.]

²⁷ „[M]indazon versek között, amelyeket valaha poéták írtak, ez volt a legfényesebben, ugyanis. 10,000 frttal jutalmazva”. SZINNYEI 1908. 148. A verset Borbély Szilárd „csapnivalóan dilettánsnak” tartja. Úgy gondolja, hogy Sándorffi „mint a család orvosa talán mást is tudhatott, amiért Rhédey kitüntetett módon támogatta. Lehet, hogy mégsem csupán a poétai teljesítmény érdemelte ki a bőkezű jutalmát?” BORBÉLY 2004. 13.

²⁸ A vers különösen érdekes, mivel csokorba gyűjti azokat a foglalatosságokat, amelyekkel a korabeli orvostanhallgatók szabadidejüket töltötték. Néhány példa: „Ennek a repülve Tántzos Viano a’ bálványa”; „Mások rend szerént tsudálni Komédiákba járnak”; „Billjárdok: Mellett rontják a’ régulat a’ roszszak és tsalárdok”; „Mások a’ Bakhus templomját mintegy kiarendálják Naponként, s-magokat benne fő Papokká tsinálják”.

3. kép – „Orfikánn” játszó hölgy

Versein kívül más írásai is napvilágot láttak. 1800-ban a bécsi kiadású *Magyar Hírmondó* szerkesztői feladatát látta el.²⁹ A folyóiratot 1789-ben Görög Demeter (1760–1833) és Kerekes Sámuel (1757–1800) indította útjára. A magyar irodalom terén megnyilvánuló buzgóságát Kazinczy némi éllel „Sándorffyzmus”-nak³⁰ nevezte el.

1801-ben Bécsben írt jelentést a himlőről, melyet a Magyar Kurir október 13-i számában tett közzé. Később is jelentek meg ugyanitt e témában hasonló stílusban írt cikkek, talán ezek is Sándorffi művei.

²⁹ KÓKAY 1957. 167.

³⁰ „Te nem szereted az újságvelevekben forogatni nevedet. Az egyjike azoknak az így vagy amúgy való tetszéseknak, a' mikről Rochefoucauld [Francois de La Rochefoucauld (1613–1680) – G. T.] azt mondja, hogy azok felett éppen úgy nem kell disputálni, mint az felett nem, hogy ez 's amaz száj ez 's ez 't szereti, 's ez és amaz szem ezt vagy azt a' színt. A' Sándorffyzmus egy szelíd kacagást érdemlő hiúság, de azért a' Sándorffyak becsülést érdemlő emberek maradhatnak, 's a' Virtus nem ellenpontja a' Sándorffyzmusnak, hanem az Aristóteles állatása szerint a' centruma a' két ellenkező ellenpontnak.” KAZINCZY 1892. 286.

Neve ugyan nincs feltüntetve, de Kazinczy Ferenc (1759–1831) szerint ő írta³¹ a Rhédeyné Kohányi Kátsándy Therézia temetéséről készített részletes beszámolót.³² Kazinczy ugyan a „Magyar Merkúrt” említi, de irodalomtörténészek szerint ez csupán elírás és a „Magyar Kurirra” gondolhatott.³³ A leírt, irodalomtörténeti szempontból is fontos – Rhédey Lajos gróf felkéri Csokonai Vitéz Mihályt írjon felesége számára búcsúztatót³⁴ – haláleset, majd temetés számos, Sándorffival kapcsolatos feltételezés elindítója. Maga Csokonai plágium elkövetésével vádolta meg.³⁵ Úgy gondoljuk, hogy ez az állítás félreértésen alapult. Biztosra vehető, hogy Sándorffi minél előbb nyomdába akarta küldeni a szertartás részletes leírását. Csokonai kezelőorvosaként talán nem volt biztos Csokonai felépülésében. Elkérte a verseket és a költő állapota miatt nem akart részletesen egyeztetni vele. A sebtében nyomdába került kézirat ezért tartalmazhatta a Csokonai által nehezményezett hibákat.

A haláleset kapcsán „gyilkosságról suttogtak” a kortársak. Sándorffi orvosként részt vehetett a holttest bebalzsamozásában, így pontosan tudhatta a halál okát. Ezért fogalmazódhatott meg vele szemben az a cseppet sem hízélgő állítás, mely szerint „a gróf pártfogoltjaként Rhédeyné halála után feltűnően gyors karriert fut be”.³⁶

1804-ben ott hagyta Bécset. Nagyváradra került Bihar vármegye főorvosaként.³⁷ Később táblabíró, a *Pap-özvegy és Gyámintézet* alapítója, „kultúrszervező”,³⁸ a színház mecénása lett. Vagyona tetemesen gyarapodott. Birtokai voltak Nagyváradon, Váncsodon, Berettyóújfaluban, Szabolcsban. Megnősült, felesége Edelmann Anna lett.

³¹ „14d. Rhédeyné koporsóba tétetik, ’s 15d. hercegi pompával eltemettetik. Debr. Predikátor Földvári, Prof. Budai predikál és perorál, Csokonai pedig cathedrából olvassa-el pajkos verseit. Actiója hisztriához illett. A’ temetés’ ceremóniáját a’ Magyar Merkúrnak Dr. Sándorffy írta meg.” KAZINCZY 2009. 203.

³² SÁNDORFFI 1804

³³ SZILÁGYI 2010. 225.

³⁴ RÁKAI 2001

³⁵ CSOKONAI 1980. 395. „A doctor látván, hogy a symptomák a jóra kezdenek térülni: megvallja iszonyú borzadásomra, hogy amelly nyavalyába estem, és benne ekkoráig dubia crisissem voltam - tüdőgyulladás. De már a haláltól többé ne tartsak. Ez a nap vala az az alávaló nyomorék nap, amellyen poémámnak impurumát kezem közül szép színnel kicsalni, orvos karakterrel az életre csak most nekibiztatott pátienset, baráti szín alatt, a még tanácsal érdekelni való barátot reászedni, egy ember ellen, akit maga mindentől elzárt, plágiumot, a legképzeltetlenebb rútságú plágiumot elkövetni... doctor Sándorfi úr nem átallotta. Az impurumot, ahol olvasni nem tudta, vagy idéetlen conjecturákkal supplálta, vagy totaliter elhagyta, és mégis az e szerént ejtett hiatus miatt rosszúl cohaereáló particulákat meg nem igazgatta: az ‘S conjunctiókat csak cigány boglároknak tartván, többnyire elhagyta, vagy hagyatta, melly miatt falat rakott málter nélkül: az okoskodások láncszeméből vagy ő, vagy a purizálója most egy, majd húsz verset, amint káprázatja tartotta, kihagyott és azért mégis a régi módos connexionis meghagyta, aminél nevetségesebb nem is lehet: a példákkal hasonlóképpen tett.”

³⁶ BORBÉLY 2004. 13.

³⁷ „Bécsben is hírre vergődött és csak a megyének nagy sürgetésére hagyta el bő jövedelmű helyét.” VAS [193?]

³⁸ DARVAY NAGY 1999. 741.

Kiadói tevékenységét Nagyváradon is folytatni szeretne volna. Bécsből magával vitt „egy teljes nyomdára elég” felszerelést és betűkészletet.³⁹ Nyomdavasárlással próbálkozott, végül „csendes társa”⁴⁰ lett az akkoriban odakerült Szigethy Mihály (1760–1831) nyomdásznak. Mindezt „tudományszeretettől tette, mert fájt látnia, hogy a tudomány emberei éjt napallá téve dolgoznak, mégis majdnem éhen halnak, a nyomtatók pedig, mint pl. Trattnerék, meggazdagodnak.”⁴¹ Célját mégsem érte el. Vitába keveredett a már Váradon működő Gottlieb Nyomdával. A majdnem 2 évig tartó pereskedés ugyan sikerrel ért véget, Szigethy Mihály jogot kapott a Váradra hozott nyomda használatára, a katolikus egyház támogatását bíró Gottlieb Nyomdával szemben azonban egyre kevesebb esélyük lett.⁴²

A cenzúrával kapcsolatos küszködését ugyan már a színházi tevékenységével kapcsolatosan rögzítették a kortársak, de biztosra vehető, hogy a kiadványok nyomdai munkálatai sem voltak ez alól kivételek.

A *Romániai magyar irodalmi lexikon* a színházi életében az 1814–1824 közötti időszakot róla nevezte el „Sándorffy-korszaknak”.⁴³ Ady Endre 1900-ban „nagy színész mentorként”⁴⁴ ír róla. Valószínűsíthető, hogy Bécsben szerzett ez irányú tapasztalatait kamatoztatta a nagyváradai évek alatt. Az ő önzetlenségének köszönhető a „*Debrecen–Nagyvárad közötti színi szövetkezés*” 1867–1876 között. Nem kis összeget – 1280 forintot⁴⁵ – adott a debreceni színtársulat felszereléséért. Pontos leltárt készített a kottákról, díszletekről, muzsikusokról, egyenruhákról. Ki-nevezett színészekről, gázsiról, színlap nyomtatásról gondoskodott.⁴⁶ A társulat főigazgatója gróf Rhédey Lajos, aligazgatója maga Sándorffy volt.⁴⁷ 1818-ban Rhédeytől megvásárolta házát és nagy fényűzéssel rendezte azt be. Kertjébe rózsa, levendula „*démutka*”, zsálya valamint egyéb más ritkaságnak számító növényt telepített. A barokk stílusú ház Nagyvárad építéstörténetileg fontos emléke ma is. A török hódoltság után újjáépített város egyik legkorábbi és legszebb épületeként tartották számon.⁴⁸ Meg kell említeni az „igen nagy költséggel szerzett Doktori fakhoz tartozó könyvekből”⁴⁹ álló könyvtárát is. (4. kép)⁵⁰

³⁹ „Tény az, hogy Bécsből magyar típusokat hozott haza Váradra, a melyeket Bécsben az *Ephemerides Medicae* nyomtatásánál használt, mivel a német nyomdásznak magyar betűi nem voltak. Mikor Váradra hívták honfitársai főfizikusnak, öfélége megengedte, hogy az *Ephemerideseket* itthon is folytassa, nehogy a hazai nyomdák szűgyenére másutt kellessen kiadnia. Ezért megvette a bécsi nyomdától a magyar betűket és papírt is.” NAMÉNYI 1902. 132.

⁴⁰ NAMÉNYI 1902. 131.

⁴¹ NAMÉNYI 1902. 132.

⁴² NAMÉNYI 1902. 131–135.

⁴³ BALOGH 2009

⁴⁴ „A nagyváradai színtársulat tagjai pedig ma tették le koszorúikat Rónai Gyula, a nagy színész és Sándorffy, a nagy színész mentor sírjaira.” ADY 1999. I. 475.sz.

⁴⁵ SZILÁGYI 1938. 26.

⁴⁶ NAMÉNYI 2004

⁴⁷ SZILÁGYI 2011. 64.

⁴⁸ Kép: <http://www.muemlekiem.hu/hatareset/Rhedeypalota-Nagyvarad-1825> [2013.03.15.]

⁴⁹ K. NAGY 1884. 18.

4. kép – A Rhédey Lajostól 1818-ban megvásárolt ház ma

Bőkezúsége, önzetlensége, jóhiszeműsége sajnos nem hozták az elvárható eredményt. Vagyona elfogyott – csak a színház támogatásával kapcsolatosan Naményi és Szilágyi Béla 32.659 Ft 53 krajcárt, más források 80.000 Ft-ot említenek –, egészsége megromlott.

Utód híján elhagyatva,⁵¹ szegényen halt meg 1824. november 30-án, 59 éves korában. A nagyváradi református egyház halotti anyakönyvében található bejegyzés szerint: „1824. november 30. Főorvos és táblabíró tekintetes Sándorfi József úr feleségének Edelmann Anna asszonynak és az egész publicumnak fájdalmára meghalt tüdőgyulladásban.”⁵² Sírját 1884-ben még fellelte K. Nagy Sándor, de napjainkra még a temetőt is felszámolták Nagyváradon, ahol síremléke állt.⁵³

⁵⁰ Kép: http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Rhedei_House_-_Oradea.JPG [2013.03.15.] A ház berendezését K. Nagy Sándor idézett művében írja le: „volt benne «nagy Szála, csillagos szeglet, fegyveres, zöld, kék, sárga, fehér szoba», – volt külön «Cancellária, Klósz-ház, Ananász-ház, Citrom-fás ház, Bilyiút (billiárd) ház». A kert pompásan volt berendezve, – a díszes nyári mulató helyhez vezető utakat zsályá, levendula, démútká, rózsá «spalérok» szegélyezték, – aztán «holnapos rózsák», citrom-fák és egyéb számtalan honi és meleg éghajlati növények díszítették az egész keretet.”

⁵¹ „Felesége nem volt, hanem megáldotta az Isten azokkal a gyermekekkel, kiket komédiásoknak szórt ki a világ: s amit mindennapi szorgalma megtakarított, ezeknek osztá és azon édesanyjának, mit nemzetünknek hívunk.” VAS [193?]

⁵² BATÁRI 1972. 127.

⁵³ „Nyugalom az itt alvóknak, háládatosság és tisztelt? Úgy tűnik a mai világ nem ismeri ezeket a szavakat. Így temette be a szerszámgépgyár is az ősi temetőt – e temetőben semmisült meg többek között annak a Sándorffy József doktornak a síremléke, aki a beteg Csokonait sokszor gyógyította, emberséges magatartásáról a költő is megemlékezett naplójában...–, és így pusztult el a Váradolasziban felépített lakónegyed halálos ölelésében a város egyik legrégebbi temetője.” SERDÜLTNÉ 2007. 28.

Az Orvosi, és Gazdasági Tudósítások megjelenésének körülményeiről

*„Hogy pedig Kedves Hazámtól. Mint édes
Anyámtól háládatlan Fiú módjára magamat egészszen
El ne szakaszszam; ... feltettem magamban,
hogy minden esztendőben, anyai nyelvemenn,
egy egy Munkát készítettsek, mellybenn
minden, az Orvosi, 's az azzal egybekötöttetett dolgok, és
mindennapi tapasztalások feltaláltassanak.”⁵⁴*

Az orvoslás, a magyar nyelv művelése terén Bécsben szerzett tapasztalatok, valamint a *Magyar Hírmondó* 1800-as évfolyamának szerkesztői feladatai Sándorffi Józsefet hazai nyelven, orvosi témában szerkesztett folyóirat kiadására ösztönözték. Leendő folyóiratát elsősorban a magyar orvosoknak szánta.

A Magyarországon orvosi tevékenységet folytatók számára ebben az időszakban csak következtetni lehet. 1840-ben – 70 évvel a nagyszombati orvosképzés megindítása után – 640 orvost és 1276 sebészt tartottak nyilván.⁵⁵ Számuk 1887-ben még mindig csak 2332 orvos, 752 sebész volt. Az 1831-1848 között megjelent Orvosi Tár előfizetőinek száma is csupán 295 fő volt.

A magyar nyelvű folyóirat kiadásával kapcsolatos elképzeléséről Sándorffi – ekkor már mint orvos doktor, sőt, a *„Bétsi Orvosi Fakultás Tagja”* – 1801-ben 16 oldalas füzetet⁵⁶ tett közzé, *„Az Orvosi, és Gazdasági Tudósítások eredetének, és tárgyainak summás előadása”* címen. (5. kép)

Sándorffi e kiadványában⁵⁷ részletesen leírta a tervezett *„Újjság”* létrejöttének okait, kiadásának szükségességét, tartalmát, formáját, megjelenésének gyakoriságát. Magát már ekkor felruházta az *„Orvosi 's Gazdasági Tudósítások Kiadója”* címmel.

Nagyon fontosnak tartotta az *„újjság”* formát. *„A legjobb könyvek is, soká terjednek el, és ha szinte eleinte kapósak is, hamar elfelejtődnek; az Újjságoknak pedig sorsa kedvezőbb lévén, inkább is kézben forognak, hamarébb is el-terjed ezenn az útonn valami: ezenn okokból helyesebbnek tartottam, hogy az említett Tudományokbann egybeszedhető hasznos jegyzéseket, Újjság formábann adjam ki, példát adván énnékem ebbenn Hufeland, Loder, Tode, Brugnatelli, Hartenkeil, Mezler, 's a' t. Tudós külföldi Doktorok,*

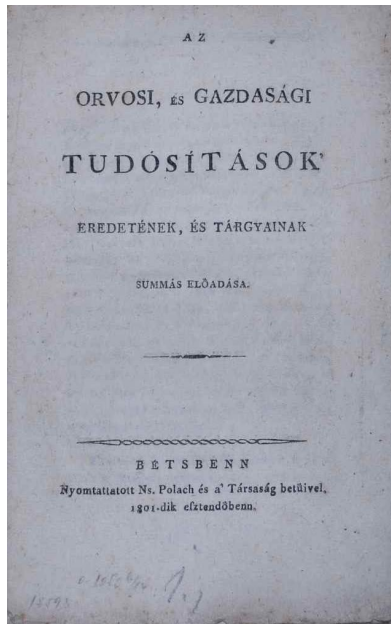
⁵⁴ SÁNDORFFI 1801. 4.

⁵⁵ FAZEKAS 2011. 192.

⁵⁶ SÁNDORFFI 1801.

⁵⁷ Petelei Klárának – a marosvásárhelyi Teleki-Bolyai Könyvtár munkatársának – köszönhetően bukkantunk rá e kiadványra. A Teleki-Bolyai Könyvtár Teleki Téka gyűjteményében egy kötetbe fűzve megtalálta az OGT folyóirat általunk keresett számait – valamint e kiadványt is – és kérésünkre lefotózta és hozzáférhetővé tette azokat. A közölt képek a Teleki-Bolyai Könyvtár tulajdonát képezik.

kik hasonlóképpenn Orvosi Ujjságokat adnak ki, mely bizonynyal a’ Tudományoknak az egész Nemzet közt leendő elterjesztésére, a’ legjobb út és mód.”⁵⁸

5. kép – Az 1801-ben, Bécsben kiadott Az Orvosi, és Gazdasági Tudósítások címlapja⁵⁹

A tervezett OGT az anyanyelv pallérozásán, tökéletesítésén kívül a kor valamennyi tudományágával kívánt foglalkozni. 19 pontban felsorolt, az alábbi témák köré csoportosítható közleményeket ígért. Nézete szerint valamennyi téma fontos egy jó orvos számára: „Filozófia, Mathézis, Fizika, Görög ’s Deák Nyelv, História, Föld, Külömböző ég hajlások (Klímák), a’ Természet három Országai (Állatok, Plánták, Kövek), Khímia, Orvosló-vizek, s’ Fördök, Gyermek nevelése, Anatómia, Fiziológia, Diétai Régulák, Khirurgia, külső Nyavalyák megismerése, Belső nyavallyák, Ispotályokról, Patikai Filozófia, Bába Mesterség, Barmok külső belső nyavalyájok, Marha-dög, Születtek, és hótak száma, Törvény, Orvosi Polítzia, Orvosi Törvény, Szántásvetés, Barom tenyésztés, Gazdaságra tartozó Plánták”.

Tervezett kiadványát „Papoknak, Gazdáknak, Bányák, Huták, Hámorok, Fábrikák, Mivelőik, Előmozdítóik, Pártfogói, Uraik, Oskolák, vagy Társaságok, Tanítok, Gádust nyert Orvosok, Seb-orvosok, Diplomát nyert Patikáriusok, Bábák” számára ajánlotta.

⁵⁸ SÁNDORFFI 1801. 5. Az idézetben szereplő személyek teljes neve: Christoph Wilhelm Hufeland (1762–1836), Justus Christian Loder (1753–1832), Johann Clemens Tode (1736–1806), Luigi Valentino Brugnatelli (1761–1818), Johann Jakob Hartenkeil (1761–1808), Franz Xaver Mezler (1756–1812)

⁵⁹ A fotó a marosvásárhelyi Teleki Téka tulajdona.

Fontosnak és közlésre méltónak tartotta az előbb felsorolt személyekre vonatkozó életrajzi adatok közlését. A folyóirat tartalmazta volna a találmányokat, azok fellelhetőségét, árát, róluk szóló előadásokat is.

Közkinccsé szerette volna tenni a népi gyógyászatban használatos szereket, eljárásokat is. *„Mint Sydenhám,⁶⁰ Angliának hajdann Fő Orvosa, 's dísze, nem szégyenlette megvallani, hogy a' leg jobb Vízi betegséget gyógyító szert, Vén-aszszonytól tanulta: nem tudom miért szégyenlenénk az igazságot akárki szájából elvenni!”⁶¹*

Sándorffi Bécsben hallott az angol Jenner⁶² 1796. május 14-én végrehajtott – szintén a népi gyógyászatból vett ötleten alapuló – tehénhimlővel kapcsolatos kísérletéről, annak sikeréről. Himlővel kapcsolatos tapasztalatait a Magyar Kurir több számában, írásban tett közzé, de az oltással kapcsolatos kérdésekkel személyesen is fel lehetett őt keresni a már említett bécsi címén.

Tervezett folyóiratában a 18. században különösen kegyetlen módon dühöngő himlőjárványok megfékezésének lehetőségével is foglalkozni szándékozott. *„Ha a' Tehenészeknek, 's parasztnak, a' Tehén-himlő körül tett jegyzésekre az Ánglus Doktorok méltóztattak volna hamarébb figyelmeznii: hány száz ezerenn menekedtek volna már meg a' himlőtől, 's nem lettek volna annak áldozati? Mivel azt a' Parasztnak, már szinte Száz esztendeje tudták Agliábann, az Orvosok alig van 10 esztendeje hogy tudják, 's hát mi hozzánk még, mely soká kerüle? Azért hát a' Parasztnak közt forgó Orvosságoakat is, kivált a' Barmok körül, nem kell éppen el vetniük.”⁶³*

A heti rendszerességgel, 10 Rforintért⁶⁴ előfizethető, terjedelmét tekintve *„hol egy árkus, hol kettő, hol több is, a' mint a' matéria inkább érdemli”⁶⁵* OGT megjelenését 1802 januárjára ígérte Sándorffi. Bármely tudományt szerető egyén írása közlésre került volna, függetlenül attól, hogy a mű más kiadványban már napvilágot látott-e vagy sem.

A fenti kiadványon kívül a folyóirat megjelentetésének szándékáról a Magyar Kurir különböző évfolyamaiban tett említést Sándorffi.

1801-ben a „tehen himlőről” szóló jelentésében is említette a következő évben megjelentetni kívánt „Újjságját”. *„Igen sok tudósítások érkeznek minden felől a' Tehén himlő be ójtásának miben létéről, a' melyeket, majd legjobb móddal lehet jövő esztendőbenn az Orvoosi és Gazdasági Tudósításokban közleni.”⁶⁶*

1802 januárjában olyan súlyos betegséget kapott Sándorffi, hogy abba csaknem belehalt. Felépülése után gondolatai máris az OGT körül forogtak. Semmiképpen nem szerette volna megkárosítani az 1802-es megjelenésben reménykedő előfizetőket. (Feltételezhető, hogy Teleki Sámuel (1739–1822) a marosvásárhe-

⁶⁰ Thomas Sydenham (1624–1689)

⁶¹ SÁNDORFFI 1801. 12.

⁶² Edward Anthony Jenner (1749–1823)

⁶³ SÁNDORFFI 1801. 12–13.

⁶⁴ Közép-Európában a 16–19. században használatos, 60 krajcárt érő fizetőeszköz. Emlegetik még rajnai, rényes, rénus, rhenes, rénusi... stb. forintként.

⁶⁵ SÁNDORFFI 1801. 14.

⁶⁶ SÁNDORFFI 1801a. 543.

lyi Teleki Téka alapítója is az egyik előfizető volt. Így maradhatott meg híres gyűjteményében az OGT egybekötött példánya.) Arról gondolkodott, hogyan lehetne a már beérkezett előfizetési díjakat minél célszerűbben felhasználni. „[S]okkal helyesebbnek ítélnék (...) hogy az 1802-re le tett pénz, a’ Fő Posta Hivatalnál, íródjon által 1803-ra; s akkor osztán annak rendiben induljanak meg a’ Tudósítások; így a’ Munka sem fog haszon vétel nélkül félre tétetni, ’s az Előrefizetőknak sem léssen rövidségek. Én ezt, Posonba lemenvén, az Ország Gyűlésire egybe gyűlt Rendek közt lévő Nagy érdemű Előrefizető Uraimmal nagyobb részént közölvén (...) a’ Postán már a’ jó rendre nézve mindent el végeztem.”⁶⁷

Az Orvosi, és Gazdasági Tudósítások megjelent füzetéről

„az Újjságoknak pedig sorsa kedvezőbb lévén,
inkább is kézbenn forognak, hamarébb is
el-terjed ezenn az útonn valami: ezen okokból
helyesebbnek tartottam, hogy az említett
Tudományokbann egybeszedhető hasznos
jegyzéseket, Újjság formábann adjam ki.”⁶⁸

Az 1802-re tervezett „Újjság” első száma többek között Sándorffi betegsége⁶⁹ miatt csak 1803-ban került ki a nyomdából.

A mind a szakemberek, mind a nagy közönség számára készült,⁷⁰ végül is 1803-ban megjelent *Orvosi, és Gazdasági Tudósítások* létezéséről másfél századon keresztül csak a Bécsben megjelentetett folyóiratok hivatkozásaiból lehetett következtetni. Valószínűleg a kortársak közül is csak kevesen ismerték.

Pápay Sámuel (1770–1827) bibliográfus 1808-ban megjelent *A magyar literatura esmérete* című munkájában így ír: „Sokat és sokáig biztatta a Hazát Dr. Sándorffi József is 1801-2-3. esztendőben egy Orvosi és Gazdasági Tudós Ujjságnak ki

⁶⁷ SÁNDORFFI 1802. 509.

⁶⁸ SÁNDORFFI 1801. 5.

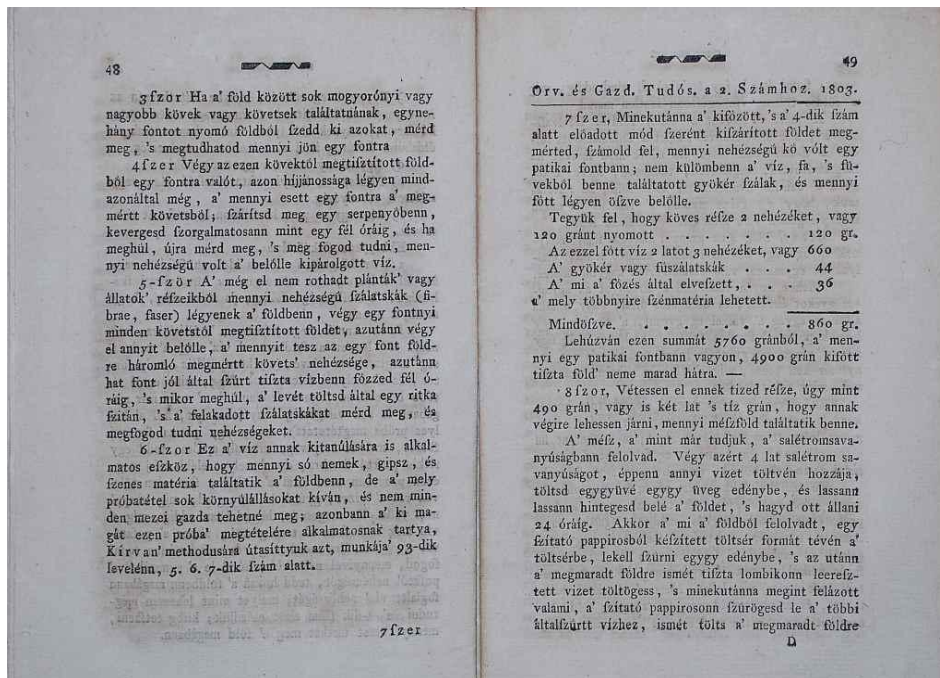
⁶⁹ „Tellyes erőmmel azon lések, hogy ha ezen esztendő eleivel reám jött szinte halált okozott nagy betegségem, az Orvosi és Gazdasági Tudósítások kiadhatásában meggátolván, nagy érdemű Előrefizetőimnek az unalmas várakoztatással kedvetlenséget szerzettem: annyival inkább igyekezni fogok, gyenge tehetségem szerint, rőllam, ’S tsekély igyekezetemtől vett jó vélekedéseknek megfelelni.” SÁNDORFFI 1802. 509.

⁷⁰ „Minthogy ezen köz haszonra készülő Tudósításokat, nem tsak oly Tudósok olvassák, kik minden itt előforduló tárgyabann tökéletesenn jártasok; hanem kétségkívül olyanok is, kik azokbann gyengék, vagy némely itt előfordulható Tudományok előttük éppenn esmeretlenek is lehetnek: tökéletes reménységben vagyunk, hogy nem tulajdonítják a’ tudósabbak bűnül, ha a’ gyengébbeknek kedvekért, ne hogy a’ munka reájok nézve haszonvehetetlen légyen, néha kivált még eleinte, oly dolgok is (...) körül íródnak, vagy magyarázódnak ezekbenn, melyek könnyűeknek, és első tekintettel megfoghatóknak tetszenek...” OGT 1803. 1.

botsátásával, de ezen nagy igyekezetnek nem lehet egyébb látattya a hosszas várakoztatásnál (...)"⁷¹

A Bécsben szerkesztett, Kassán kiadott folyóirat első két számára 154 évvel megjelenése után, 1957-ben talált Busa Margit a Debreceni Református Kollégium Könyvtárában.⁷² Az Országos Széchényi Könyvtárból előkerült harmadik számáról Batári Gyula számolt be először 1969-ben, az *Orvosi Hetilap* hasábjain.⁷³ A harmadik – talán a legteljesebb – fellelhető példány, egy kötetbe fűzve a marosvásárhelyi Teleki-Bolyai Könyvtár Teleki Téka gyűjteményében található.

A folyóirat A/5-ös formátumú, egy hasábos, címlapja egyszerű. Alcíme: „A' Cs. és Kir. Felség' Engedelmevel". Az „árkusok" végén őrszöt, vagy kezdetén utalót – „Orv. És Gazd. Tudós. A 2. Számhoz. 1803."⁷⁴ – tartalmaz. (6. kép.)

6. kép – Őrszós utaló Az Orvosi és Gazdasági Tudósítások 48–49. oldalán

A megjelent füzetekben található összesen kilenc közlemény adatait a 2. táblázatban foglaltuk össze.

⁷¹ PÁPAY 1808. 411.

⁷² BUSA 1957

⁷³ BATÁRI 1969

⁷⁴ OGT 1803. 48–49.

A CIKK ÍRÓJÁNAK		A CIKK ÍRÓDOTT		A CIKK	
NEVE/ (FELTÉTE- LEZETT NEVE)	FOGLALKOZÁSA	HELY	IDŐPONT	CÍME / (TÉMÁJA)	OLDAL- SZÁMA
(Sándorffi Jó’sef)	Orvos Doktor, a’ Bétsi Orvosi Fakul- tás Tagja, az Orvosi ’s Gazdasági Tudó- sítások Kiadója	Béts			1-2
Stadler Jakab Antal	Alsó Ausztriai Kerületbeli Orvos	Bruck- bann a’ Lajtha vize mellett	1801. febr. 3.	A’ Marhadögnek egygy új, és minden eddig tudva lévő gyógyítás módjánál jobb, és hasznosabb Orvoslás módja	2-25
Doktor Schmid	A’ Cs. K. Família’ Eckártsau Jószágábann Orvos	Engel- hárt- stetten	1801. nov. 27.	Beteg Marhák Protokollumok	26-30
(Sándorffi Jó’sef)				(Dr. Schmid-ről)	31
(Sándorffi Jó’sef, Oeffner József)	O.J. Orvos Doktor, A’ M. Gróf Festetits György Ö N-ga gazdasági szerzetébenn Professzor	Keszt- hely	1801.? okt. 26.	(A „bárány himlő beoltás hasznos voltáról való meg- győztetés”)	31-32
(Sándorffi Jó’sef)				A’ Földről	33-68
(Sándorffi Jó’sef)				Kell e’ a’ terhes Aszszonyonn eret vágni?	67?- 69* *elszá- mozva
(Sándorffi Jó’sef)				Földialma - vagy Krumpli- víz (solanum tuberosum) szappan helyett	70
(Sándorffi Jó’sef)				Természeti História. A’ Linne Systémája szerént; Első Tsomó. Az állatok országá. Írta Földi János. Az orvosi tudományok Dokto- ra, a’ Ns. Szabad Hajdú Városok Kerületének rendes Orvosa, és a Jénai Physica, és Minerális Tudós Társasá- goknak Tagja. Pozsonban. Wéber Simon Péter költsé- gével és betüivel. 1801. nagy 8-ad rétbenn. 428 lap. Az ára 1 ft. 30 kr.	71-78

2. táblázat - Az Orvosi, és Gazdasági Tudósításokban megjelent cikkek, korabeli helyesírással

A folyóirat 31–32 oldalán található a „*bárány himlő beoltás hasznos voltáról való meggyőztetés*”-ről szóló cikket Sándorffi a saját megfogalmazásában adta közre.

Az a tény, hogy közleményben említett, himlőről szóló tudósítások közül sem a Lenhossék Mihály Ignác (1773–1840) Esztergom vármegye „Rendes Fizikusa”, sem a Jean de Carro (1770–1857) Nagyváradra került orvos⁷⁵ által írtak nem került bele az OGT ismertetett három számának egyikébe sem, azt sugallja, hogy Sándorffi azokat egy következő füzetbe szánta.

Alábbi sorok is bizonyítják, hogy Sándorffi József az OGT megjelentetését élete fő művének tekintette és a kiadást nem tiszavirág-életűnek szánta. „[A]z Orvosi és Gazdasági Tudósításoknak kedves Hazámra árandó haszna, elsöbenn mindjárt szembe nem tűnne is, majd idővel, talán esztendőök le folyta alatt, 's talán az én halálom után, lassann lassann ez is megfogja nyerni az érdeemes Magyar Közönség kedvét, 's által fogja a' Haza látni, hogy bizonynyal hasznára élt.”⁷⁶

Igyekeztünk az első magyar nyelvű orvosi folyóirat kiadásával kapcsolatosan lehetőleg minden ismeretet fellelni, összegyűjteni, új szempontok szerint csoportosítani. Talán nem adtunk pontos feleletet arra, hogy az *Orvosi, és Gazdasági Tudósítások* kiadása Sándorffi Nagyváradra költözésével miért szűnt meg, de remélhetőleg hozzájárultunk a kérdés megválaszolásához.

FORRÁSOK – RÖVIDÍTÉSEK

OGT	Orvosi, és Gazdasági Tudósítások. Béts, 1803.
ÚBMM	Újj Bétsi Magyar Múzsza. Béts, 1793–1798.

IRODALOM

ADY 1999	ADY Endre összes prózai művei. In: Ady Endre összes művei. CD-ROM. Arcanum Adatbázis Kft., Budapest, 1999. (http://mek.oszk.hu/00500/00583/html/index.htm) [2013.07.05.]
BALLAI 2007	BALLAI László: Rettenetes Csend. Debrecen, 2007. (http://ballai.vasaros.com/nov/htm/retcsend.htm) [2013.03.15.]
BALOGH 2009	Romániai magyar irodalmi lexikon. Főszerk. BALOGH Edgár. Kolozsvár, 2009. (http://lexikon.kriterion.ro/szavak/3134/) [2013.02.08.]
BATÁRI 1969	BATÁRI Gyula: Sándorfi József és az első magyar orvosi folyóirat = <i>Orvosi Hetilap</i> , 42. (1969) 2468–2471.
BATÁRI 1972	BATÁRI Gyula: Sándorfi József (1767–1824). = <i>Orvostörténeti Közlemények</i> , (1972) 115–128.

⁷⁵ SÁNDORFFI 1801a. 544.

⁷⁶ SÁNDORFFI 1801. 16.

- BORBÉLY 2004 BORBÉLY Szilárd: Botrány és gyanú. Adalék Sándorffi az „orvos és barát” működéséhez. In: Mezei Márta 75. születésnapjára. [Közreadja a] Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézete. Budapest, 2004. 12–13.
- BÖDECKER 1800 BÖDECKER, Johann Eubert: Az Emberiséghez. = *Magyar Kurir*, 1800. szeptember 12. 335–337.
- BUSA 1957 BUSA M.: Az Orvosi és Gazdasági Tudósításokról. = *Magyar Könyvszemle*, 73. (1957) 379–381.
- CSOKONAI [1804] Csokonai Vitéz Mihály: Tüdőgyulladásomról. In: CSOKONAI Vitéz Mihály összes költeményei. (<http://mek.oszk.hu/00600/00636/html/vs180401.htm>) [2013. 02. 07.]
- CSOKONAI 1980 CSOKONAI Vitéz minden munkája. Összegejtötte, a szöveget gondozta és a jegyzeteket írta VARGHA Balázs. Budapest, 1980. (<http://mek.oszk.hu/06300/06302/rtf/csokonai2.rtf>) [2013.03.15.]
- DARVAY NAGY 1999 DARVAY NAGY Adrienne: Kelemen István: Várad színészete = *Irodalomtörténeti Közlemények*, 103. (1999) 739–742.
- FAZEKAS 2011 FAZEKAS Eszter Ágnes: A népi gyógyítás és a modern orvoslás viszonya a 19. századi Magyarországon. = *Kaleidoscope*, 2. (2011) 183–197.
- FRAIBL 1812 FRAIBL, Alois von: Verzeichniß aller in der k. k. Haupt- und Residenzstadt Wien und sämmtlichen Vorstädten inner den Linien befindlichen numerirten Häuser und Plätze, Namen der Eigenthümer, Hausschilder, Straßen und Gassen. Wien, 1812.
- GRACZA 2008 GRACZA Tünde: Magyar nyelvű orvosi folyóiratok hatása a „tudományok serkentésére, terjesztésére és illendő feszületben tartására...” 1803–1944 között. = *Tudományos és Műszaki Tájékoztatás*, 55. (2008) 159–169.
- GRACZA 2010 GRACZA Tünde: Néhány új adat az első magyar nyelvű orvosi szakfolyóiratról. = *Orvosi Hetilap*, 151. (2010) 1672–1673.
- GYULAI 1961 GYULAI Pál: Bírálatok cikkek tanulmányok. Budapest, 1961.
- VON HUBER 1778 Joseph Daniel VON HUBER: Perspektivdarstellung von Wien und den Vorstädten bis zum Linienwall, 1769-1773 (1778). Kupferstich auf 24 Blättern, Maßstab 1:1440, Ausrichtung nach Westsüdwest (<http://www.wien.gv.at/kultur/kulturgut/karten/huber/>) [2013.03.13.]
- K. NAGY 1884 K. NAGY Sándor: Sándorfi József. = *Vasárnapi Ujság*, (1884):31. 17–18.
- KAZINCZY 1892 KAZINCZY Ferencz összes művei. III. Közzéteszi VÁCZY János. Budapest, 1892.
- KAZINCZY 2009 KAZINCZY Ferenc: Pályám emlékezete. Sajtó alá rendezte ORBÁN László. Debrecen, 2009.
- KÓKAY 1957 KÓKAY György: A bécsi Magyar Hírmondó (1789–1803). In: Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1957. 164–192. (<http://epa.oszk.hu/01400/01464/00001/pdf/164-192.pdf>) [2013.02.07.]
- MAGYARY-KOSSA 1940 MAGYARY-KOSSA Gyula: Magyar orvosi emlékek. IV. kötet. Budapest, 1940.
- MK 1804 *Magyar Kurir*, 1804. január 10

- NAMÉNYI 1902 NAMÉNYI Lajos: A Nagyváradi nyomdászat a XIX. században. = *Magyar Könyvszemle*, 27. (1902) 127–145.
- NAMÉNYI 2004 NAMÉNYI Lajos: Nagyváradi színészete. In: Magyarország Vármegyéi és Városai. Budapest, 2004. (<http://mek.oszk.hu/09500/09536/html/0005/21.html>) [2013. 02. 08.]
- PÁPAY 1808 PÁPAY Sámuel: A Magyar Literatura esmérete. Veszprém, 1808.
- RÁKAI 2001 RÁKAI Orsolya: Rhédeyné Kácsándy Terézia temetésének leírása. = *Irodalomtörténeti Közlemények*, 105. (2001) 712–715.
- RÉVAI 1916 Révai nagy lexikona. Az ismeretek enciklopédiája. XIV. kötet. Budapest, 1916.
- SÁNDORFFI 1793 SÁNDORFFI József: Új esztendei ajándék. = *Új Betsi Magyar Múzsza*, 1. (1793) 3–16.
- SÁNDORFFI 1801 SÁNDORFFI József: Az Orvosi, és Gazdasági Tudósítások eredetének, és tárgyainak summás előadása. Bécs, 1801.
- SÁNDORFFI 1801a SÁNDORFFI József: Jelentés. = *Magyar Kurir*, 1801. 543–544.
- SÁNDORFFI 1802 SÁNDORFFI József: Jelentés. = *Magyar Kurir*, 1802. 508–510.
- SÁNDORFFI 1804 SÁNDORFFI József: Magyar Ország. = *Magyar Kurir*, 1804. 607–614.
- SERDÜLTNÉ 2007 SERDÜLTNÉ Benke Éva: Rekviem egy temetőért. = *Átalvető*, 2007. 28–30.
- SZILÁGYI 1938 SZILÁGYI Béla: A debreceni színészet és színház története 1796–1880. Debrecen, 1938.
- SZILÁGYI 2010 SZILÁGYI Márton: Csokonai Vitéz Mihály pályafutása: Társadalomtörténeti kontextusok egy írói életpályához. Budapest, 2010. (http://real-d.mtak.hu/271/4/SzilagyiMarton_5_MU.pdf) [2013.03.15.]
- SZILÁGYI 2011 SZILÁGYI Márton: Egy politikai „pálfordulás” a 18–19. század fordulóján. = *Korall*, 44. (2011) 54–80.
- SZINNYEI 1908 SZINNYEI József: Magyar írók élete és munkái. XII. köt. Budapest, 1908.
- VAS [193?] VAS Gereben: A nemzet napszámái. Budapest, [193?]. (<http://mek.oszk.hu/01100/01117>) [2013.02.09.]